

Knjigu *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* nestora hrvatske, jugoslavenske i balkanske etnologije Milovana Gavazzia danas možemo smatrati ne samo klasičnim djelom južnoslavenske etnologije nego i značajnim dostignućem hrvatske kulturne povijesti. Prvi put ta je knjiga (zapravo dvije knjižice formata 12/17) objavljena godine 1939. u izdanju Matice hrvatske i bila namijenjena i široj publici i intelektualnoj javnosti. Zato i nema onu znanstvenu aparaturu na kojoj se danas tako uporno inzistira. Pa ipak, ta knjiga ima trajnu znanstvenu vrijednost.

Gavazzi je u knjizi obuhvatio godišnji ciklus tradicionalnih običaja i obreda, koji su u međuratnom razdoblju bili još prilično očuvani, u arhaičnim oblicima onoga vremena koje suvremeni povjesničari nazivaju vremenom duga trajanja. Većinu tih običaja autor je istražio na terenu, u njihovoj živoj funkciji.

Građu je podijelio na običaje oko poklada, na proljetne i ljetne običaje, na običaje u Adventu, a zatim je opisao Badnjak i Božić te običaje iza Božića. Poput Van Gennepa slijedi prirodnu i agrarnu godinu: od proljetnog buđenja prirode i sjetve do ljeta i žetve, jeseni i berbe, da bi dostigla vrhunac u doba izobilja zimskim ciklusom običaja koji se u modernoj Evropi grupiraju oko Božića.

Autor hrvatske narodne običaje promatra u kontekstu običaja i obreda naroda koji su Hrvatima najbliži, a to su Srbi i Slovenci te Muslimani, pa im običaji traju u suživotu a nerijetko se prepliću. Nije isključiv i sustavno se bavi kulturnohistorijskim povezanostima u tradiciji jugoslavenskih naroda.

Narodne običaje godišnjeg ciklusa Gavazzi promatra u kontinuitetu, kako je to u ono doba bilo uobičajeno u kulturnohistorijskoj analizi. Utvrđuje susrete i prepletanja pojedinih tradicija različita porijekla. Prepoznaje predslavenske i stare balkanske elemente običaja, što su ih Slaveni zatekli došavši na Balkan. Kao odličan poznavalac etnografije Slavena nastoji utvrditi specifičnosti slavenskih običaja u tada postojećim narodnim tradicijama. Nastoji, osim toga, prikazati i tada žive dodire tradicionalnih praksi s crkvenim praznicima i obredima. Ne manjka ni evropska perspektiva jer Gavazzi, gdje je god to moguće, upozorava na evropske sličnosti i paralele.

U knjizi dolazi do izražaja enciklopedijsko znanje autorovo u čemu on jedva da je dosegnut u etnološkoj znanosti u Jugoslaviji.

Suvremeni istraživači običaja nešto se drugačije odnose prema tim fenomenima: dubinski istražuju pojedini običaj i obred, i promatraju te fenomene u njihovom suvremenom društvenom kontekstu i funkciji ali i u povijesnim mijenama. Toga, naravno, u Gavazzievu djelu nema. No također, treba reći da danas gotovo nije moguće istraživanje narodnih običaja a da se na samom početku ne konzultira baš ovo Gavazzijevo djelo.

U današnje vrijeme kad su procesi urbanizacije i industrijalizacije ubrzali životne ritmove i bitno utjecali na nestajanje starijih slojeva tradicionalne kulture gotovo više ne bi bilo moguće sastaviti takvu knjigu. Njeno ponovno pojavljivanje može stoga poslužiti kao poticaj istraživanju suvremenih običaja i izradi monografija o njima. U tom smislu objavljivanje ove knjige kulturna je akcija koja se može mjeriti s najboljim akcijama zaštite i revalorizacije kulturne baštine.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

Iako su kraće vijesti o južnoslavenskim zadrugama objavljene već u 18. st. (Piller i Mitterpacher), prvu raspravu u cjelini posvećenu ovom predmetu izdao je Ognjeslav Utješenović Ostrožinski 1859. u Beču, a sada je prvi put imamo u hrvatskom prijevodu.

Autor, i sam porijeklom iz obiteljske zadruge, imao je ambiciju ne samo predstaviti

Milovan Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, 2. novo priređeno izd., Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1988, 240, [24] str.

Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, Kućne zadruge; Vojna krajina. Karl Marx, Utješenović, Školska knjiga, Zagreb 1988, 279 str.

južnoslavenske zadruge obrazovanoj javnosti, već prije svega pronaći praktična rješenja za izlazak iz krize u Hrvatskoj i Slavoniji njegova vremena iza ukidanja feudalizma. Jedan je od glavnih Utješenovićevih stavova da se to može postići upravo pravilnim rješavanjem zadružnog pitanja. Iz ovog usmjerenja vidljivo je kako ovdje nije riječ o etnološkoj, nego o političkoekonomskoj raspravi. Autora ne zanima zadruga prvenstveno kao kulturna pojava, on nastoji istaknuti njezin značaj za društveni i gospodarski razvoj zemlje. Da bi postigao ovaj cilj, Utješenović mora prvo pokazati što je to kućna zadruga, iznijeti njezinu strukturu, funkcioniranje, unutrašnje odnose. Na taj način konstruirao je svoj opisni model zadruge po kojem je postao poznat i koji je kasnije najviše korišten. Njegovo shvaćanje zadruge kao obiteljske zajednice života, rada i upravljanja ostalo je važeće sve do danas.

Osnovni problem koji ističe Ognjeslav Utješenović je parcelacija zemlje kao posljedica dioba i napuštanja zadružnog života što je dovelo do usitnjavanja posjeda i osiromašenja razdionika. Ovakvo stvaranje pauperizma i proletarijata pogoduje širenju socijalizma i komunizma u čemu autor vidi veliku društvenu opasnost. Stoga se spas za građansko društvo sastoji u tome da se pravilno organizira "prvi temelj njegova postojanja", zemljoradnja (69), i to upravo na zadružnom principu. Da su kućne zadruge pogodne za ovu ulogu nosioca društvenog razvoja, autor se trudi dokazati svim sredstvima. Njegov afirmativan odnos prema zadrugama kreće se u rasponu od krajnje romantičarske patetike koja u zadruzi vidi "... u svim srcima ispisano Sveto pismo za ovaj svijet..." i mjesto gdje je "... bolom zgrčeno srce moglo naći olakšanje u potocima suza..." (42-43), sve do nastojanja da egzaktno dokaže značaj zadruge statističkim podacima i tabelarnim prikazima.

Da bi se riješilo pitanje zadruga i time pokrenuo razvoj društva, autor smatra dovoljnim pravilnu zakonsku regulativu utemeljenu na običajnom pravu koja treba spriječiti nerezonske diobe zadruga koje vode u parcelaciju i osiromašenje. Utješenović ipak ne predlaže život u zadruzi po svaku cijenu, već određivanje zemljišnog minimuma koji će omogućiti normalnu proizvodnju i imovinsku sigurnost. Drugo bitno pitanje koje treba zakonski riješiti je nasljeđivanje imovine, pravo koje treba prenijeti na kućne zadruge, a ne pojedince ili pojedine obiteljske loze. Time zadruga postaje posebna pravna osoba što je određenje koje će kasnije naglašavati neki istraživači, prije svega Ivan Strohal. Utješenovićevo inzistiranje da se zakonska regulativa zadružnog pitanja izvede u skladu s običajnim pravom veoma je dosljedno njegovom shvaćanju. Ako je zadruga institucija trajne vrijednosti, onda je zaista pravi put da se ona uredi upravo u skladu s pravom koje se u njoj i u vezi s njom razvilo.

Bez obzira koliko je realna bila Utješenovićeva težnja da društveni i gospodarski razvoj Hrvatske i Slavonije utemelji na pravilnom reguliranju zadružnog pitanja, njegova rasprava ima čitav niz trajnih vrijednosti. Osim što je definirao i Evropi predstavio zadrugu, on je pokušao promisliti ovu instituciju u društvenom kontekstu svoga vremena. Time je Utješenović prišao mnogo dublje obiteljskoj zadruzi nego neki kasniji istraživači koji su ju opisivali izdvojenu, samu za sebe, naglašavajući posebnost zadruge kao obilježje narodnog života, tj. inzistirajući na njezinoj egzotičnosti.

"Vojna krajina i ustav" iz 1861. g. druga je rasprava u ovoj knjizi koja je također prvi put prevedena. To nije historijski rad, nego politički spis koji svjedoči o mnogo širem društvenom, prije svega političkom angažmanu Utješenovića na sređivanju prilika u tadašnjoj Hrvatskoj. Namjera je ovog spisa eksplicite reformistička. Autor želi doprinijeti rješavanju krajiškog pitanja na taj način da se stanovništvu Vojne krajine zakonskim putem osiguraju politička prava primjerena pravnoj državi, što je mogućnost koja se otvorila nakon obnove ustavnosti u Habzburškoj Monarhiji. Stoga on predlaže zakonsku reformu Vojne krajine koja će uspostaviti ustavnost i u tim vojnički organiziranim krajevima i tako omogućiti vršenje političkih prava. Time bi se ponovo izjednačili krajiški sa civilnim dijelovima Hrvatske i Slavonije što bi predstavljalo osnovu njihovog ujedinjenja.

Zakonska regulativa kao ključ modernizacijskih reformi onaj je moment koji suštinski povezuje rasprave o kućnim zadrugama i o Vojnoj krajini i ustavu.

Treći tekst u ovom izdanju Marxov je ekscerpt Utješenovićeve knjige o kućnim zadrugama, a ovo je njegovo prvo objavljivanje uopće. Vrlo opsežne bilješke iz Utješenovića popraćene su s vrlo malo izravnih komentara što pokazuje kako su Marxa

zanimale prije svega činjenice o kućnim zadrugama. Ove bilješke potvrda su Marxova bavljenja organiziranim zajednicama življenja i proizvodnje, te razmjera čitanja i značaja Utješenovićeve rasprave.

Žarko ŠPANIČEK

Istražujući historijske dokumente i literaturu iz 19. i početka 20. stoljeća, te služeći se vlastitim istraživanjima Paul Stahl komparira neke elemente socijalne strukture u jugoistočnim zemljama Evrope: u Rumunjskoj, Grčkoj, Albaniji te južnoslavenskim zemljama na Balkanu.

U prva četiri poglavlja autor istražuje strukturu domaćinstva - obitelji, ulogu žene u njoj u odnosu na obiteljsku hijerarhiju, vlasničke odnose, odnose unutar bratstva i plemena te na širem planu odnose pojedinih sela i seoskih saveza u svakom od navedenih društava.

Analizirajući obitelj odnosno domaćinstvo, kao najmanju socijalnu jedinicu, autor pokazuje da je termin "obitelj" u jezicima jugoistočne Evrope neologizam nastao pod utjecajem zapadno evropske kulture. U rumunjskom se najčešće upotrebljava termin "gospodărie", u grčkom "nikokirata", kod Albanaca "shtepi" ili "shpi", kod Bugara "družina" ili "goljama k'šta", dok je kod ostalih južnih Slavena na Balkanu dominantan naziv "kuća zadruga", iako se je u stručnoj literaturi uvriježio izraz "zadruga" koji je uveo V. S. Karadžić želeći izbjeći nepreciznosti koje nosi pojam "obitelj" (krvni srodnici koji žive zajedno u domaćinstvu ili svi krvni srodnici makar i ne žive na istom mjestu). Autor se u analizi koristi terminima "domaćinstvo" ili "domaćinske grupe" shvaćajući obitelj kao zajednicu ljudi koji žive zajedno, rade zajedno, imaju zajedničko vlasništvo i zajedničku religiju bez obzira na veličinu.

Osim krvnog srodstva i drugih srodničkih veza kao i ekonomskih interesa, povezivanju pojedinaca u različite socijalne jedinice pridonose i magija i religija. Autor smatra da su u svakom društvu takve duhovne veze potrebne, pa i kada se radi o srodničkoj povezanosti. O tome kakva je homogenizirajuća uloga magije i religije kao i o materijalnim aspektima religijskog u seoskim društvima južnoslavenskih naroda, Rumunja, Albanaca i Grka piše Paul Stahl u posljednjem, petom, poglavlju svoje knjige.

Na kraju knjige čitalac može pronaći opširnu bibliografiju te bibliografiju monografija o istočnoj Evropi.

Željka JELAVIĆ

Među suvremenim jugoslavenskim etnolozima, sklonima u najvećem broju empirijskim istraživanjima, izdvaja se ličnost Slavka Kremenška, čiji opsežan opus zrcali njegov trajni interes za teorijsku i metodološko-metodičku problematiku. Već niz godina ovaj profesor Ljubljanskog sveučilišta propituje temeljne zasade etnološke znanstvene discipline; zanima se određenjem predmeta moderne etnologije, metodološkom orijentacijom, mjestom etnologije u suvremenom znanstvenom ozračju, pa samim tim i svrhom njezina djelovanja. U svojim studijama polazi u prvom redu od slovenske - kako današnje tako i jučerašnje - etnološke prakse, revalorizirajući i redefinirajući pritom mnoge od pojava u razvoju slovenske etnološke misli. No svoja razmatranja proširuje i na taj način da ih potkrepljuje - kako suvremenim tako i minulim,

Slavko Kremenšek, Etnološki razgledi in dileme, [knj. 1-3], Filozofska fakulteta Univerze Eduarda Kardelja, Oddelek za etnologijo, Ljubljana 1983-1987/ 1, 1983, 135 str.; 2, 1985, 173 str.; 3, 1987, 151 str. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 11, 13, 17)